

सर्वाण्येवेति सर्वाणि उक्तान्यनुक्तानि च क्षेत्रज्ञेषु सन्निहितानि सत्त्वादीनि गुणैर्मायिकैश्चित्तसत्त्वानंदत्वाद्यैर्व्याप्य आत्मा ब्रह्म क्षेत्रज्ञं जीवव्यातिव्याप्नोति कर्मणी च तमेव क्षेत्रज्ञं व्याप्नोति इति संबंधः ॥ १४ ॥ इंद्रियाणि मनःषष्ठानि एतच्च क्षेत्रज्ञस्य कर्मसंबंधे कारणमुपन्यस्तं ॥ १५ ॥ मुक्तिकारणं चाह प्रकृतिमिति चादिन्द्रियाणि इंद्रियाणिकार्योपाधिप्रकृतिकारणोपाधिचातीत्यक्षेत्रज्ञः अव्ययं दृढिहासशून्यं कूटस्थमात्मानं गच्छति तमेव विशिनष्टि परमिति ॥ १६ ॥ तस्यापि फलमाह विमुक्त इति ॥ १७ ॥ ननु परमात्मानं प्राप्तस्यानिवृत्तौ पुनर्देहस्योत्थानं न स्यादित्याशंक्याह शिष्टमिति निवृत्तेऽपि कारणे च क्रममिन्यायेन शिष्टं मन आदिप्रतियोगिनो आगच्छंति गच्छंति यथा कालं समाधिव्युत्थानकालभेदेन गुरोः संदेशकारिणः प्रारब्धकर्मानुसारिणी श्वरप्रेरणा तां कर्तुंशीलं येषांते ॥ १८ ॥ एवं जीवन्मुक्तिसद्भावमुक्त्वा विदेहकैवल्यमाह

अपांगुणांस्तथापार्थपार्थिवांश्च गुणानपि ॥ सर्वाण्येव गुणैर्व्याप्य क्षेत्रज्ञेषु युधिष्ठिर ॥ १४ ॥ आत्मा च व्याति क्षेत्रज्ञं कर्मणी च शुभाशुभे ॥ शिष्या इव महात्मा नमिन्द्रियाणि च तं प्रभो ॥ १५ ॥ प्रकृतिं चाप्यतिक्रम्य गच्छत्यात्मानमव्ययं ॥ परं नारायणात्मानं निर्द्वंद्वं प्रकृतेः परं ॥ १६ ॥ विमुक्तः पुण्यपापेभ्यः प्रविष्टस्तमना मयं ॥ परमात्मानमगुणं न निवर्तति भारत ॥ १७ ॥ शिष्टं तत्र मनस्तात इंद्रियाणि च भारत ॥ आगच्छंति यथा कालं गुरोः संदेशकारिणः ॥ १८ ॥ शक्यं चाल्पेन कालेन शांतिं प्राप्तुं गुणार्थिना ॥ एवमुक्तेन कौंतेय युक्तज्ञानेन मोक्षिणा ॥ १९ ॥ सांख्या राजन्महाप्राज्ञा गच्छंति परमां गतिं ॥ ज्ञानेनानेन कौंतेय तुल्यं ज्ञानं न विद्यते ॥ १०० ॥ अत्र ते संशयो मा भूज्ज्ञानं सांख्यं परमं तं ॥ अक्षरं ध्रुवमेवोक्तं पूर्णं ब्रह्म सनातनं ॥ १०१ ॥ अनादिमध्यनिधनं निर्द्वंद्वं कर्तृशाश्वतं ॥ कूटस्थं चैव नित्यं च यद्वदंति मनीषिणः ॥ १०२ ॥ यतः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः ॥ यच्च शंसन्ति शास्त्रेषु वदंति परमर्षयः ॥ १०३ ॥ सर्वे विप्राश्च देवाश्च तथा शमविदो जनाः ॥ ब्रह्मण्यं परमं देवमनंतं परमच्युतं ॥ १०४ ॥ प्रार्थयन्तश्च तं विप्रा वदंति गुणबुद्धयः ॥ सम्यग्युक्तास्तथायोगाः सांख्याश्चामितदर्शनाः ॥ १०५ ॥

शक्यमिति अल्पेन वर्तमानदेहपातावधिना शांतिविदेहमुक्तिः ॥ १९ ॥ १०० ॥ परं योगापेक्षया श्रेष्ठं एवं सांख्येन योगेन वा शोधितस्य त्वं पदार्थस्य ब्रह्माद्वैतसिद्धये तत्पदार्थाभेदं वक्तुं तत्पदार्थस्वरूपमाह अक्षरमित्यादिना अक्षरं व्यापकं अश्रोतेः सरन् ध्रुवं अचंचलं अतएव पूर्णं ब्रह्म सर्वोत्कृष्टं सनातनं सदैकरूपं ॥ १०१ ॥ निर्द्वंद्वं द्वैतवर्जितं कर्तृजगज्जन्मादिहेतुः शाश्वतं अखंडं दंडायमानं कूटस्थं निर्विकारं ॥ १०२ ॥ ब्रह्मण्यं ब्रह्म जातिहितं ॥ १०४ ॥ प्रार्थयन्तः गुणेषु विषयेषु बुद्धिर्येषांते तं वदंति मायिकैर्गुणैः स्तुवंति सांख्यायोगाश्च स्तुवंति जगत्कर्तृत्वेन आदिगुरुत्वेन चेतिशेषः ॥ १०५ ॥